

XÜSUSİ TƏYİNATLI ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ FİZİKİ HAZIRLIQ FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ TƏHSİLƏLƏNƏNLƏRİN ŞƏXSİYYƏTİNİN SOSIAL-MƏDƏNİ İNKİŞAFI

p.f.d. H.İ. Şərifov^{1a}, prof. Y.N.Quliyev^{1b}

¹*Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası*

^a hicran_sharifov@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-9325-5111

^b yusif.guliyev@sport.edu.az, orcid.org/0000-0001-9086-0001

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 17 aprel 2023

Dərc olunub: 23 iyun 2023

© 2022 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya Məruzənin tezisində xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələrində fiziki tərbiyə fənninin tədrisində təhsilənlərin şəxsiyyətinin sosial-mədəni inkişafı şərtləndirən amillər tədqiq olunmuşdur. Bu zaman gələcəkdə polis, hüquq –mühafizə və hərbi sahəsində çalışan mütəxəssisə lazım olan fiziki hazırlığın ümumi və xüsusi növləri üzrə aşılmalı bacarıqlar qruplaşdırılır. Ümumi və xüsusi fiziki hazırlığın təhsilənlərin bir şəxsiyyət kimi sosial-mədəni inkişafına təsiri müəyyənləşdirilmişdir. Müsahibə, müşahidə, müqayisə və fiziki hazırlıq üzrə nəticələrin təhlili metodlarından istifadə edərək təhsilənlərin təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olunmuşdur. Təhsilənlərin şəxsiyyətinin sosial-mədəni inkişafının optimal yolları işlənmişdir.

Açar sözlər: *xüsusi təyinatlı, ali təhsil, fiziki hazırlıq, sosial-mədəni, müşahidə, yollar.*

Fiziki mədəniyyət (sözün geniş mənasında) cəmiyyətin ümumi mədəniyyətinin bir hissəsidir. Bu, insanın fiziki və əqli qabiliyyətlərinin inkişafına və idarə olunmasına, sağlamlığının möhkəmləndirilməsinə, mənimsənilməsinə, yüksəldilməsinə yönəlmiş fiziki fəaliyyətin yollarını, nəticələrini, formalaşdırılması üçün zəruri olan şərtləri əks etdirən performansdır.

Mədəniyyət sözü (latınca - cultura – becərmə, tərbiyə, təhsil, inkişaf, pərəstiş) maddi və mədəni dəyərlərin məcmusu kimi başa düşülür və ictimai-tarixi təcrübə prosesində bəşəriyyət tərəfindən yaranan və yaradılan, cəmiyyətin inkişafında tarixən əldə edilmiş mərhələni xarakterizə edən mənəviyyət kimi anla-

şılır. Beləliklə, fiziki tərbiyə insanın üzvi hissəsidir, mədəniyyət, tərbiyə və təhsil fiziki sahədə insan fəaliyyəti prosesində yaradılır və maddi dəyərlər təkmilləşdirilir: idman qurğuları (stadionlar, üzgüçülük hovuzları, idman sarayları, idman zalları və s.), idman avadanlıqları (məsələn, gimnastika ləvazimatları, xizək sürmə, konki sürmə üçün avadanlıqlar) idman və atletika və s.), idman geyimləri və s.

Bədən tərbiyəsi sahəsində insanın fəaliyyəti, ədəbiyyatda, rəssamlıqda, heykəltəraşlıqda, musiqidə, kinoda və videolarda olduğu kimidir. Tərbiyə sahəsində insan fəaliyyətinin nəticəsi də yeni elmi məlumatlardır, yəni insan orqanizminin quruluşu, inkişafı və fəaliyyəti, təbiətlə əlaqəlidir. Elmi məlumatları nəzərə alaraq, mütəxəssislər fiziki məşqlərin tətbiqinin adekvat üsullarını inkişaf etdirən fiziki hazırlığı, fiziki keyfiyyətlərin inkişafı, təkmilləşdirilməsi üçün fiziki vəziyyət və sağlamlığın təşviqidir. Bütün bu təzahürlər insan (cəmiyyətin) həyatını və bunun nəticəsində mənəviyyəti yaradan dəyərlərdir [1].

Bədən tərbiyəsi bəşəriyyətin ən ümumi probleminin həllinin vacib vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Cəmiyyətdə insanların iş və ümumən həyata fiziki cəhətdən hazır olması üçün başqa adekvat vasitələri yoxdur. Bədən tərbiyəsinin ən vacib spesifik funksiyası təbii ehtiyacları ödəmək imkanını yaratmaqdır. İnsanın hərəkət fəaliyyətində olması və bunun əsasında həyatda zəruri fiziki səriştələr nümayiş etdirməsi aktual məsələlərdən sayılmalıdır.

Xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələrində təhsilənlərinin şəxsiyyətinin sosial-mədəni inkişafına aşağıdakılar daxildir:

- “Fiziki hazırlıq” fənninin məzmununun səriştələrin formalaşdırılmasına yönəldilməsi;

- fiziki hazırlıq vasitəsi ilə peşə-əmək fəaliyyətinə xüsusi hazırlığın yüksəldilməsi ilə bilavasitə bağlı tətbiq edilməsi;
- ümumi və xüsusi fiziki hazırlığın yüksəldilməsinin təhsilalanların fiziki və əxlaqi-iradi imkanlarının həyata keçirilməsində maksimum nəticələrin əldə edilməsi;
- xüsusi fiziki hazırlığa aid olan istirahət və sağlamlaşdırıcı-reabilitasiya mənalı asudə vaxtın təşkili, həmçinin yorğunluğun qarşısının alınması və bədənin müvəqqəti itirilmiş funksionallığının bərpaası.

Ümumiyyətlə, xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələri təhsilalanlarının şəxsiyyətinin sosial-mədəni inkişafına xas olan və icrasında bədən tərbiyəsi vasitələrinin bilavasitə istifadə edildiyi funksiyalar arasında: tərbiyəvi, normativ-hüquqi, estetik və başqalarını qeyd etmək olar.

Fiziki kamillik xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələri təhsilalanlarının fiziki hazırlıqlarının formalaşdırılmasının ümumi göstəricisidir ki, bu işdə bədən tərbiyəsi prosesdir və fərdin yüksək inkişaf dərəcəsini ifadə edən təhsil qabiliyyətidir. Hər bir tarixi dövrün öz ideal anlayışı var. Fiziki cəhətdən mükəmməl insan bu ideali əks etdirir və onların iqtisadi, sosial həyat şəraiti, dünyagörüşü bunu sübut edir.

Fiziki mükəmməlliyyənin göstəricilərinə aşağıdakılar daxildir:

- sağlamlıq səviyyəsi;
- fiziki hazırlıq;
- yaradıcı fəaliyyət.

Təhsilalanların fiziki kamillik özlüyündə bir məqsədə çevrilə bilməz. Yalnız ahəngdar inkişaf etmiş şəxsiyyətin digər aspektləri ilə üzvi əlaqədə olanda məna və sosial əhəmiyyətə malik olur. Pedaqoji prosesdə bu cür əlaqələrin pozulması şəxsiyyətin birtərəfli inkişafına, fiziki prinsiplərin üstünlük təşkil etməsinə, mənəvi və əxlaqi keyfiyyətlərin zəifləməsinə səbəb ola bilər. Fiziki tərbiyə pedaqoji təsirlər və özünütərbiyə nəticəsində insanın fiziki mədəniyyətinin formalaşmasına yönəlmiş pedaqoji prosesdir. Fiziki tərbiyə prosesində fiziki keyfiyyətlərin inkişafı, motor hərəkətlərində təlim və xüsusi biliyin formalaş-

ması pedaqoji təsir və öz-özünə işləyənlərin səylərini də əhatə etməlidir [2].

Fiziki inkişaf – təbii bioloji prosesdir, lakin xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələri təhsilalanlarının şəxsiyyətinin sosial-mədəni inkişafının funksional xüsusiyyətlərinin dəyişməsi bədən tərbiyəsinin təsiri ilə mümkündür

Təşkilati və metodoloji əsaslar

Xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələri təhsilalanlarının fiziki hazırlığının inkişaf etdirici funksiyaları Fiziki tərbiyənin məqsədyönlü şəkildə ən dolğun həyata keçirilməsi prosesidir.

Xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələrində Fiziki hazırlığın təşkilinin əsas müddəaları

Fiziki hazırlıq fənninin məzmunu xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisəsinin dövlət standartının və "Fiziki hazırlıq" fənninin kurikulumunun tələbləri ilə müəyyən edilir.

Xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələrində təhsil prosesində fiziki məşqlər nəticəsində təhsilalanlar təkcə müxtəlif bacarıqlara yiyələnmiş, həm də motor hərəkətləri, əsas fiziki keyfiyyətləri inkişaf etdirməli və xüsusi sistemləşdirilmiş bilik almağa, fiziki özünütəkmilləşdirməyə sabit motivasiyası və ehtiyacı olmalıdır.

Xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələri təhsilalanlarının Fiziki hazırlığının məqsədi şəxsiyyətin sosial-mədəni inkişafının formalaşdırılmasıdır.

Təhsilalanların fiziki hazırlığı prosesində aşağıdakı vəzifələr həll olunmalıdır:

- sağlamlığı yaxşılaşdırmaq (sağlamlığın möhkəmləndirilməsi, ahəngdar inkişaf bədənin formaları və funksiyaları, düzgün duruşun formalaşması);
- təhsildə səriştəyönlüyə nail olunması (tələb olunanı formalaşdırmaq və çatdırmaq, tətbiqi və idman bacarıq və vərdislərinin təkmilləşdirilməsi, xüsusi biliklərin mənimsənilməsi);
- tərbiyəvi imkanların müəyyənləşdirilməsi (mənəvi və iradi keyfiyyətlərin formalaşması, əqli, əmək və estetik tərbiyənin təşviqi).

Təhsilalanların fiziki hazırlığının formalaşdırılmasının ümumi prinsiplər sistemi aşağıdakılardır:

- şəxsiyyətin hərtərəfli və ahəngdar inkişafı prinsipi;
- fiziki hazırlığın təcrübədə əmək və müdafiə ilə əlaqəsi prinsipi;
- ümumi və xüsusi fiziki hazırlığa nail olma prinsipi.

Xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələrində "Fiziki hazırlıq" fənn proqramı aşağıdakı bölmələrə bölünür:

- elmi-nəzəri və praktiki biliklərin dünyagörüşü sisteminin və fiziki hazırlıq münasibətinin formalaşdırılması;
- fiziki tərbiyə və fiziki hazırlığın metod və üsullarına yiyələnməyi təmin edən, metodiki və praktik işlərə nail olmağa yönəlmiş fəaliyyətlər və təlimlər fiziki mükəmməllik, funksional və motor qabiliyyətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- prosesin və nəticələrin uçotuna nəzarətin təmin edilməsi.

Nəzəri bölmə

Bölmənin məzmunu cəmiyyətdə fiziki hazırlıq fəaliyyətinin təbii və sosial proseslərini başa düşmək üçün zəruri olan xüsusi bilikləri, habelə şəxsi və peşəkar inkişaf, özünü təkmilləşdirmə, təşkilatlanma təhsil və peşə performansında sağlam həyat tərzini fəaliyyətləri aiddir.

Praktik bölmə

Proqramın praktiki bölməsi tədris qruplarında praktik və təlim məşğələlərində həyata keçirilir.

Metodik və praktik məşğələlər. Nəzərdə tutulur ki, metodik və praktiki məşğələlərdə təhsil alanlar fiziki hazırlıq vasitəsi ilə tədris, peşə və həyati səriştələrin formalaşdırılması üsul və yollarını mənimsəməli, sonra isə müstəqil şəkildə tətbiq etməlidirlər. Məsələn, təhsilalanların aşağıdakıları mənimsəməlidirlər:

- əmək qabiliyyətinin, yorğunluğun özünü qiymətləndirmə üsullarını və onların yönəldilmiş korreksiyası üçün bədən tərbiyəsi vasitələrindən istifadəni;

- qənaətcil və səmərəli həyati motor bacarıq və bacarıqlarının formalaşdırılması üsulları (gəzmək, qaçış, üzgüçülük);
- duruş və bədən quruluşunun qiymətləndirilməsi və korreksiyası üsullarını;
- özünü massaj texnikasının əsaslarını;
- əzələnin inkişafı texnikası;
- nəzərə alınmaqla istehsalat gimnastikasının aparılması üsulu işin şəraiti və xarakteri və s.

Təlim-məşq məşğələsi. Təlim məşğələsi təhsilalanlara aşağıdakı bölmələr üzrə keçirilir: *əsas, xüsusi və idman.*

Tibbi müayinədən sonra xüsusi tibbi qrupa təyin olunan təhsilalanlar xüsusi tədris şöbəsinə qəbul olunurlar. Tədris qrupları cinsə və səviyyəyə görə formalaşır.

Fiziki hazırlıq təhsili şöbəsinə (fiziki hazırlıq üzrə tədris qrupları) ümumi fiziki və xüsusi fiziki göstəriciləri yaxşı olan təhsilalanlar qəbul olunur. Onlar fiziki hazırlıq üzrə hər hansı idman növündə dərindən məşğul olmaq istəyirsə xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisəsi şərait yaradır. Təlim qruplarının sayı fiziki hazırlıq ixtisası nəzərə alınmaqla formalaşır [3].

Nəzarət bölməsi

Dərs prosesində tədris materialının mənimsənilməsi kursuna operativ və cari nəzarət qrupları həyata keçirilir. Yekun nəzarət semestr və ya tədris ilinin sonunda keçirilir.

Ümumi kredit tələblərinə təxminən aşağıdakılar daxildir:

- müvafiq nəzəri və metodiki-praktik bölmələr üzrə biliklər;
- həyati bacarıq və qabiliyyətlərə sahib olmaq (gəzinti, qaçış, üzgüçülük);
- ümumi fiziki və xüsusi fiziki hazırlığı qiymətləndirmək üçün normativlərin tətbiq olunması;
- dərslərdə iştirak;
- Fiziki hazırlıq kafedrasının keçirdiyi əsas idman və istirahət tədbirlərində iştirak.

Qiymətləndirilir: nəzəri biliklər, metodik bacarıqlar, ümumi fiziki və xüsusi fiziki, idman-texniki hazırlıq üzrə aparılır.

Bu təlim növlərinin hər biri üçün ayrıca qiymətləndirmə verilir.

Nəzəri bilik, metodiki bacarıq və səriş-tələri ekspert (və ya kompüter proqramlarının köməyi ilə) tərəfindən beş ballıq sistemlə qiymətləndirilir.

Ümumi fiziki və xüsusi fiziki, idman-texniki bacarıqların nəticələri orta riyazi bal çıxarmaqla qiymətləndirilir.

Semestr üzrə ümumi bal (beş ballıq sistem üzrə) müəyyən edilir nəzəri üçün müsbət qiymətlərin.

ƏDƏBİYYAT

1. *DİN-in 24 dekabr 2009-cu il 752 nömrəli əmrində dəyişiklik edilməsi haqqında* Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi/

22. 03.2019-cu il, Əmr nömrə Ə218-001-19.

2. *Ali təhsil müəssisələrinin bakalavriat və magistratura səviyyələrində kredit sistemi ilə tədrisin təşkili Qaydaları*. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin sayılı 24 dekabr 2013-cü il tarixli qərarı.

3. *2017-2020-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasının Vahid İdman Təsnifatı*. Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyinin 08 nömrəli 19 dekabr 2016-cı il tarixli qərarı.

4. *Mübariz Əmirov tam orta məktəbdə tarixin fəal interaktiv təlimi metodikası* (Ali məktəblərin tarix fakültəsi tələbələri üçün dərs vəsaiti) BAKI – 20.

СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТА ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ВУЗах СПЕЦИАЛЬНОГО НАЗНАЧЕНИЯ

д.ф. Х.И. Шарифов^{1а}, проф. Ю.Н. Кулиев^{1б}

¹ *Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта*

^а hicran_sharifov@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-9325-5111

^б yusif.guliyev@sport.edu.az, orcid.org/0000-0001-9086-0001

Аннотация. В тезисах доклада исследованы факторы, определяющие социокультурное развитие личности курсанта при обучении физическому воспитанию в вузах специального назначения. В настоящее время навыки, подлежащие развитию, сгруппированы по общим и специальным видам физической подготовки, необходимой специалистом, работающим в сфере полиции, правоохранительных органов и военных. Определено влияние общей и специальной физической подготовке на

социокультурное развитие курсантов как личности. Повышено качество подготовки курсантов с помощью методов опроса, наблюдения, сравнения и анализа результатов физической подготовки. Разработаны оптимальные пути социокультурного развития личности курсантов.

Ключевые слова: специальное назначение, физическое воспитание, социально-культурное, наблюдение, дороги.

**SOCIAL-CULTURAL DEVELOPMENT OF THE PERSONALITY OF STUDENTS IN
THE TEACHING OF THE SUBJECT OF PHYSICAL EDUCATION IN PRIVATE
HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

PhD. H.I. Sharifov^{1a}, prof. Y.N. Guliyev^{1b}

¹*Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sport*

^a hicran_sharifov@sport.edu.az, orcid.org/0000-0002-9325-5111

^b yusif.guliyev@sport.edu.az, orcid.org/0000-0001-9086-0001

Annotation. In the thesis of the report, the factors determining the socio-cultural development of the personality of students in the teaching of physical education in special purpose higher educational institutions were studied. At this time, the skills to be inculcated are grouped according to the general and special types of physical training needed by the specialist working in the field of police, law enforcement and military in the future. The impact of general and special physical training on the socio-cultural development of students

as a personality has been determined. By using the methods of interview, observation, comparison and analysis of the results of physical training, the training quality of the students has been improved. The optimal ways of socio-cultural development of the personality of the students have been worked out.

Keywords: *special purpose, physical education, physical training, socio-cultural, observation, roads.*